

V. I. LENIN ȘI ISTORIA LITERATURII RUSE

MIHAI NOVICOV

În afara concluziilor orientative de ordin teoretic și metodologic, care pot fi extrase în legătură cu cultura, literatura și arta în general din o seamă de lucrări ale lui Lenin, opera lui conține firesc și numeroase referiri la literatura rusă, la trăsăturile ei de dezvoltare în diferite etape, la scriitorii ei și producțiile lor. Aceste referiri au fost semnalate și sistematizate cu conștiinciozitate și minuție pînă acum de mai mulți cercetători, așa încît din acest punct de vedere e în afara posibilităților noastre să putem adăoga ceva.

Ne-am propus de aceea nu să expunem metodic toate aprecierile lui Lenin privind literatura rusă, ci să încercăm a extrage din ele doar unele sugestii privind cercetarea istoriei ei în ansamblu, principiile și orientarea ei.

Va fi vorba în consecință, în primul rînd, de periodizare. Este îndeobște cunoscut că periodizarea istoriei literaturii ruse încetățenită azi în U.R.S.S., și nu numai în U.R.S.S., se întemeiază pe celebra definire de către Lenin a celor trei etape principale ale mișcării de eliberare din Rusia „corespunzătoare celor trei clase principale ale societății ruse, care și-au pus pecetea asupra acestei mișcări”¹. Prefigurată încă în articolul *În memoria lui Herzen* (XXI, 274—275), această periodizare a fost expusă mai amănunțit de către Lenin în articolul *Din trecutul presei muncitorești din Rusia*, fiind indicate aici și granițele aproximative ale „etapelor” — „1) perioada nobiliară, care ține cam de la 1825 și pînă la 1861; 2) perioada raznocinților, sau perioada burghezo-democratică — cam de la 1861 și pînă la 1895; 3) perioada proletară — de la 1895 și pînă în prezent” (XXV, 99); cu alte cuvinte pînă la 1914 cînd a fost scris articolul.

Pornindu-se de la aceste granițe și cele trei perioade de dezvoltare a literaturii ruse în secolul al XIX-lea se delimitează de obicei tot aproximativ, corespunzător cu cele trei etape ale mișcării de eliberare.

Se poate spune că pînă acum practica cercetării și a predării istoriei literaturii ruse a confirmat justetea și utilitatea metodologică a unei asemenea periodizări.

¹ V. I. Lenin, *Opere complete*, ediția a doua, vol. XXV, București, 1964, p. 99. În continuare trimiterile la această ediție se vor face în text, indicîndu-se cu cifra romană volumul și cu cea arabă pagina.

Dar cu condiția să nu fie desconsiderate o seamă de aspecte adiacente pe care tot operele lui Lenin ne ajută să le relevăm.

De bună seamă corespondența menționată nu poate fi decît orientativă, e o ipoteză de lucru ce se cere a fi confirmată prin date de istorie literară. Cu alte cuvinte: o periodizare extraliterară urmează să fie transformată într-una literară, cu care prilej e posibil ca unele granițe să se deplaseze într-un sens sau altul.

Sintem de părere că „perioadei nobiliare“ îi corespunde — în mare — în dezvoltarea literaturii ruse predominarea romantismului. De altfel s-a mai observat că romantismul cel mai „pur“ s-a afirmat în literatura rusă abia după 1825. Despre Jukovski se știe că din multe puncte de vedere el n-a putut depăși faza preromantică sau sentimentalistă. Iar cît îi privește pe decembriști și chiar pe Pușkin, la ei romantismul se conjuga cu pronunțate tendințe neoclasiciste, fapt semnalat între altele și în alte literaturi est-europene. Nu întîmplător scriitorul romantic rus cel mai reprezentativ a fost Lermontov.

Dacă se punește de la ideea că trăsătura cea mai caracteristică a romantismului ca mișcare literară e estetica dezamăgirii și în consecință negarea valorii estetice a activității practice, odată cu exaltarea unui ideal opus realității, atunci se înțelege de ce în Rusia tocmai după 1825 această mișcare a luat amploare, dar și de ce foarte curînd ea a stîrnit reacții negative violente mai cu seamă din partea unor critici și ideologi — Belinski (în ultima perioadă a activității) și Herzen.

S-ar putea obiecta că, după Lenin, Herzen aparținea încă perioadei nobiliare a mișcării de eliberare, că ea se încheie cu el, în timp ce Belinski era doar „premergătorul înlăturării definitive a nobililor de către raznocinți“ (XXV, 99—100). Dar tocmai în această împrejurare se relevă relativa neconcordanță dintre mișcarea de eliberare și mișcarea literară. Lenin spune undeva că una din condițiile de consolidare a unei mișcări cu adevărat revoluționare e depășirea hotărîtă a oricărui romantism politic, înțelegîndu-se prin acesta substituirea muncii practice, perseverente, cîteodată foarte puțin spectaculoase cu declamații răsunătoare și proclamări de idealuri, dar rupte de realitate.

După cum se vede în Rusia din acest punct de vedere literatura a devansat politica și a doborît de pe pedestal romantismul cu mult înainte ca obiectivul politic corespunzător să fi fost limpezit de către Cernișevski, care, după cunoscuta apreciere a lui Lenin, „n-a fost numai un socialist utopist“, dar și „un democrat revoluționar care a știut să exercite influență în spirit revoluționar asupra tuturor evenimentelor politice ale epocii sale“ (XX, 182).

Din momentul în care problema revoluției a fost coborîtă din sfera unor idealuri inaccesibile și transformată într-o preocupare practică, în planul condiționărilor extraliterare s-a creat ambianța prielnică pentru dezvoltarea realismului critic, deși, după cum tot Lenin o observase „elementele critice sînt proprii doctrinei lui L. Tolstoi, așa cum sînt proprii multor sisteme utopice“. Dar în asta constă tocmai una din contradicțiile insolubile ale realismului critic. Căci nu trebuie să uităm observația profundă a lui Marx că

însemnătatea elementelor critice în socialismul utopic „se află în raport invers cu dezvoltarea istorică“. Cu cât se dezvoltă mai mult, cu cât activitatea forțelor sociale care „rînduiesc“ Rusia nouă capătă un caracter mai precis și aduc izbăvirea de calamitățile sociale ale timpurilor noastre, cu atât mai repede socialismul critic-utopic își „pierde orice sens practic și orice justificare teoretică“ (XX, 108).

De bună seamă tocmai aceste împrejurări noi, coincizînd cu adîncă criză ideologică a narodnicismului au condus pe plan literar la dificultățile cunoscute ale realismului și au făcut să eclateze un nou val romantic ce și-a găsit cea mai desăvîrșită întrupare în estetica și creația artistică a simbolismului rus.

Cele trei etape care ar corespunde aproximativ celor trei etape ale mișcării de eliberare, ar fi deci:

- 1) etapa de predominare a romantismului;
- 2) de la criza romantismului din anii 40 ai secolului al XIX-lea și pînă la criza realismului din anii 80—90 ai aceluiași secol; și
- 3) etapa care începe cu puternicul avînt al simbolismului, trece prin criza acestuia și ajunge repede la o diversificare extremă a tendințelor literare, evident și sub influența din ce în ce mai marcată a evenimentelor politice revoluționare de la începutul secolului XX.

La acest punct al expunerii simțim nevoia să trecem la o a doua precizare, care ni se pare foarte importantă din punct de vedere metodologic.

Faptul că în periodizarea istoriei literare ne întemeiem pe o periodizare extraliterară și că ea, această periodizare, se verifică totuși în confruntarea cu dinamica procesului literar, creează pericolul transmutării mecanice asupra procesului literar a unor trăsături proprii mișcării de eliberare și numai ei.

În mod concret asta se traduce prin tendința de a descoperi în opera tuturor scriitorilor reprezentativi ai unei etape ideile revoluționare corespunzătoare sau cel puțin ecourile lor. Astfel s-a ajuns, de pildă, la transformarea lui Pușkin într-un revoluționar sau la ascunderea pudică a reacționarismului lui Gogol etc. Într-o carte foarte interesantă tocmai prin aceea că în ea sînt colectate părerile naive despre literatură — *Țăranii despre scriitori* de A. Toporov — se reproduce, de pildă, următorul raționament, „pînă acum noi n-am descoperit revoluționarismul lui Pușkin pentru că aveam alți ochi. Acum vedem cum trăiește revoluția în opera lui Pușkin pentru că noi înșine ne-am călit în lupta de clasă“². Dar ceea ce e scuizabil în cazul unui cititor cu o cultură totuși rudimentară, nu se poate scuza unui cercetător științific. O anumită etapă istorică își pune amprenta pe creația literară din cadrul ei nu în mod uniform, nu direct, nu numai prin afirmarea fățișă a tendințelor celor mai avansate, ci în mod complex și contradictoriu. În acest sens un „produs“ al perioadei de predominare a raznocinților în mișcare de eliberare nu este doar poezia nekrasoviană, să zicem, dar și „poezia pură“ a „veacului de argint“, ca o reacție tot atât de necesară la problemele specifice ale epocii ca și dezvoltarea prodigioasă a prozei realiste de la Gonțearov la Cehov.

Ispitele sociologizante, dacă nu sînt contracarate, rodesc în cercetarea literară în două chipuri, aparent contradictorii, dar care în fond se comple-

² A. Toporov, *Крестьяне о писателях*, ediția a treia, Moscova, 1967, p. 58.

tează unul pe altul. Pe de o parte găsim tendința de a-i „caracteriza“ pe scriitorii pornindu-se de la trăsătura generală, de bază a etapei (în cadrul mișcării de eliberare), ceea ce se manifestă uneori (de fapt, mai de grabă s-a manifestat în trecut) prin postularea apriorică a unor premise potrivit cărora Pușkin e un aristocrat, Cehov — un reprezentant al unei anumite categorii a intelectualității mic-burgeze etc. Dar ca o reacție împotriva acestui mod de a simplifica lucrurile s-a născut un altul, caracterizat, cum o observă și cercetătorul sovietic A. S. Bușmin³, printr-un fel de dizolvare a tuturor trăsăturilor deosebitoare în noțiunea, dilatată pînă la limită, a „caracterului popular“ („народность“). Acum se consideră ca inadmisibilă orice referire la modul în care s-a reflectat în opera lui Pușkin, nu o etapă oarecare a istoriei, ci tocmai etapa *nobiliară* în evoluția mișcării de eliberare, sau stabilirea vreunei legături între criza ideologică a intelectualității raznocințe și opera lui Cehov. Toate referirile de acest gen sînt taxate definitiv, categoric, apodictic — proletcultism, rappism etc. Acum pentru unii — Pușkin e un scriitor popular, Turghenev e un scriitor popular, Dostoievski e un scriitor popular, Tolstoi e un scriitor popular, Cehov e un scriitor popular etc. etc. Dar într-o asemenea perspectivă orice referire la periodizarea leninistă, cu nuanțările ei atît de fine și la obiect, pierde sens. Dacă toți scriitorii sînt în egală măsură și la superlativ „populari“ atunci ce rost ar mai avea să ne preocupăm de modul în care o epocă cu problemele ei s-a reflectat în opera cutărui scriitor și de ce, de pildă, s-a reflectat într-un fel în opera lui Dostoievski și altfel în opera lui Tolstoi?

Într-un pasaj din *Ce-i de făcut?*, azi larg cunoscut de către cercetătorii literaturii, afirmînd ideea principală a lucrării și anume că „*rolul deluțător de avangardă îl poate îndeplini numai un partid călăuzit de o teorie înaintată*“, Lenin continuă cu aceste cuvinte memorabile: „Iar pentru ca cititorul să-și facă o idee cît de cît concretă ce înseamnă aceasta, să-și amintească de premergătorii social-democrației ruse, Herzen, Belinski, Cernișerski și strălucita pleiadă de revoluționari din deceniul al 8-lea al secolului nostru; să se gîndească la importanța mondială pe care o capătă în prezent literatura rusă, să... dar e destul și atît!“ (VI, 24).

În acest citat am vrea să subliniem cuvintele *în prezent*. În 1902. În altă parte („*Stîngismul*“ — *boala copilăriei comunismului*) Lenin spune că „Rusia și-a cîștigat (выстрадала) marxismul, singura teorie revoluționară justă, printr-o jumătate de veac de chinuri și de sacrificiu neobișnuite, de eroism revoluționar fără seamăn, de energie uimitoare, de căutări înfrigate, de studii, încercări practice, deziluzii, verificări și confruntări cu experiența Europei“ (XLI, 8). Și tocmai acest drum de o jumătate de veac și-a găsit o reflectare magistrală în literatură. E un lucru larg cunoscut, și-l relevase încă Belinski în *Scrisoarea către Gogol*, că datorită unor condițiuni specifice în literatură rusă și prin literatura rusă au fost afirmate cel mai pregnant principalele curente de idei din tot cuprinsul secolului al XIX-lea. Ceea ce a conferit literaturii ruse o deosebită densitate ideologică.

³ A.S. Bușmin, *Методологические вопросы литературоведческих исследований*, Ленинград, 1969, p. 126 și urm.

Pe de altă parte, tot Belinski remarcase, pare-se în legătură cu Gogol, deosebirea dintre scriitorii de valoare universală și de însemnătate universală. Cît timp un scriitor e doar de valoare universală el reprezintă în literatura mondială, la un înalt nivel comparativ, doar literatura poporului său și interesează deci doar ca un reprezentant al acestei literaturi. Scriitorul capătă însă însemnătatea universală din momentul în care opera sa e receptată ca reflecție și ca ecou a unei experiențe esențialmente noi în dezvoltarea umanității. În 1902, cînd Lenin scria *Ce-i de făcut?*, începea să capete contururi de certitudine ceea ce multe minți luminate presimțiseră încă de la jumătatea secolului al XIX-lea. Zbaterile chinuitoare ale sufletului rusc, care i-au impresionat pe atîta exigenți ai Europei Apusene, au încetat să mai fie receptate doar ca niște curiozități ale firii slave și s-au constituit ca un tablou al unei experiențe istorice fără seamăn prin consecințele ei. Octombrie 1917 a încununat acest lung martiraj eroic printr-o victorie zguduitoare, aureolîndu-l retrospectiv. Dar prin această încununare drumul n-a devenit mai puțin chinuitor, mai puțin hîrtopat și mai puțin zigzagat decît l-a caracterizat Lenin însuși. Așa e firesc să-l vedem și prin literatura fără să estompăm culorile stranii, șocante, neobișnuite ale cutărui episod. Căci, dimpotrivă, tocmai în reliefașul contradicțiilor cu totul neobișnuite din istoria literaturii ruse rezidă și farmecul cercetării ei.

Dacă ne simțim datori să dovedim cu prilejul centenarului nașterii lui Lenin hotărîrea noastră de a extrage maximum de folos pentru activitatea de azi din nemuritoarea lui învățătură, ar trebui, credem, să începem prin a declara un război necruțător tuturor simplificărilor mecaniciste.

Istoria literaturii ruse, despre care cu atîta dragoste a vorbit întotdeauna Lenin, poate fi văzută mult mai bine și mult mai clar de pe înălțimea gloriei pe care a cucerit-o odată cu poporul rus prin victoria clasei muncitoare în revoluția socialistă. Dar urcușul n-a fost nici drept, nici lin și însemnătatea izbînzii capătă proporțiile reale numai dacă se ține seamă de obstacolele ce trebuiau să fie învinse. Obstacole de diferite feluri — și înlăuntrul procesului literar și în planul întretăierii sale cu alte procese ale dezvoltării sociale. În această perspectivă periodizarea leninistă, aprecierile lui Lenin, magistrarele sale articole despre Tolstoi, referirile la alți scriitori ne ajută să aplicăm fiecărui fenomen ce se înscrie în aria cercetării noastre măsura ce-i este inerentă. Întemeindu-ne concluziile în primul rînd pe înfățișarea obiectivă a faptelor, așa cum s-au înscris în istorie. Iar apoi prin raportarea lor la imperatiivele ideologice ale epocii de azi.

Beneficiînd ca nici o altă de luminoasele deschideri cuprinse în opera lui Lenin, istoria literaturii ruse poate deveni pe acest temei exemplară din punct de vedere marxist. Și în aceasta va consta atunci și aportul ei cel mai însemnat, ca disciplină, la dezvoltarea științei literare în general. Iar noi, rușiții din România, ca să putem contribui la obținerea unor asemenea rezultate, sîntem datori să urmăm pilda conducerii Partidului Comunist Român în valorificarea moștenirii lui Lenin, învățînd de la el în primul rînd știința de a nu confunda niciodată dorințele noastre cu realitatea.

Ca și în toate celelealte împrejurări ale istoriei sale de peste 100 de ani și în zilele noastre marxismul creator nu are un aliat mai puternic decît adevărul.